

İnsan, dəniz və tale

"O başa düşürdü ki, nəhayətsiz ənginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşünür, özü də bununla dəniz və səma böyüklüyü kəsb edir, bununla da o, dünyaların dərinliyi və uralığı fəvqündə dayanır. Elə buna görə də insan nə qədər ki, sağdır, o, ruhən dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir, zira onun düşüncəsinin həddü yoxdur. O öləndən sonra isə davamını kimsə bir başqası düşüncək, ondan sonra daha bir başqası sonra da bir başqası və bu minvalla nəhayətsiz olaraq düşüncəklər".

Çingiz Aytmatov

Mehman HƏSƏN

Nizami adına Ədəbiyyat
Institutunun əməkdaşı

İnsanın məğlubedilməzliyi, ruhun ölməzliyi və onun varisliyi dünya ədəbiyyatının içindən qırımı xatlı keçir və zamandan, məkandan asılı olmayan sənət adamlarını düşündürür. XIX əsrin sonu, XX əsr boyu dünyada elmi texniki inqilablar baş verir və bu hadisələr arzuolunmayan nəticələrə səbəb olur. Bir-birinin ardınca baş verən iki dünya müharibəsi ədəbiyyatı vəhəd ideyaya - insanın tədqiqinə yenidən və fərqli baxmağı tələb edir. Nəzəri konsepsiyaların bir-birini əvəzləməsi bu və ya digər səbəblərlə dünya müharibələri və onların doğurduğu paroksismlə bağlı idi. Əgər modernizm Birinci Dünya müharibəsi zamanında meydana çıxmışsa, postmodernizm İkinci Dünya müharibəsinin notecisi kimi yarandı. Doğrudan da, Lev Tolstoyun "Hər və sülh" kimi monumental əsərlərindən sonra iki dünya müharibəsi baş vermiş, demək ki, sənət, geniş mənada mədəniyyət, ictimai-siyasi maraqların, imperia- lizmin iddiaların qarşısında məğlub olub. Erix Maria Remark "Qərb cəbhəsində töbəddülət yoxdur" romanında qəhrəmanı 19 yaşlı gənc Paul Boymer vəstisilə dünya müharibəsindəki məlum reallığı xarakterizə edirdi. "...parçalanmış bədənini uzaqdan hələ də həyatın gündüzlük cərəyanını əks et-

diren insan çöhrəsinin bulunduğu- na adam heç cür inana bilmir. Lakin bu hələ yalnız bir xəstəxanaya, yalnız bir müalicə məntəqəsidir; halbuki bunlardan yüz minlərcə Almaniya, yüz minlərcə Fransa- da, yüz minlərcə də Rusiyada vardır. Bütün bunlar mümkün olduğu halda, insanların vaxtilə yazdıqları, eladıkları, düşündükləri şeylər nə qədər mənasız imiş? Əgər min illərin mədəniyyəti bu qədər qan- nın axmasına, yüz minlərlə belə həbsxanaların töməsinə bəis olan amili aradan qaldıra bilməmişsə, o zaman bütün bunlar yalnız yalan və laqırtıdan başqa bir şey deyilmi!"

Hər iki müharibədə milyonlar- la insan öldürüldü. Heç kim onların seçim haqqını müzakirə etmirdi. Ən ucuz xərclənən iş insan ömrü, onun arzu və istəkləri oldu. Dünya nəsrində "itirilmiş nəslin nümayəndələri" kimi tanınan Erix Maria Remark, Ernest Miller Hemenquey və başqalarının yaradıcılığında müharibə bütün mahiyyəti ilə təsvir olunurdu. Remarkın "Qərb cəbhəsində töbəddülət yoxdur", Hemenqueyın "Əlvida silah", "Olmalı, yaxud olmamalı" romanları, eləcə Çingiz Aytmatovun çox səbəbsiz qələmə aldığı "Öldürmək, öldürməmək" əsəri təxminən eyni səpkidə qələmə alınmış nümunələridir.

Müharibədən illər keçdikdən sonra sənətdə insana daha fərqli rəqəsdən baxmağa, onu yenidən kəşf etməyə cəhdlər edilməyə başlandı. Bu kontekstdə dünya ədəbiyyatının iki nəhəng siması - qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov və görkəmli amerikalı nasiri Ernest Miller Hemenqueyın yaradıcılığında bir-birini izləyən və vəhəd ideyanı ifadə edən orqan məqamlar var. Çingiz Aytmatovun "Doniz kənarıyla qaçan Alabaş" və Hemenqueyın "Qoca və doniz" povestləri bu baxımdan maraqlıdır.

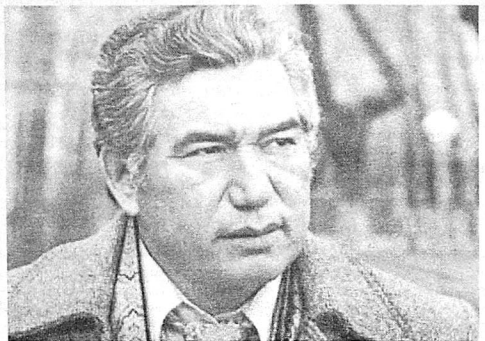
"Qoca və doniz" Hemenqueyın nasirinin zirvəsi hesab olunursa, "Doniz kənarıyla qaçan Alabaş" Çingiz Aytmatov yaradıcılığının və onun insan konsepsiyasının təkrarsız bədi nümunəsidir. Hər iki əsərdə insanın yenilməzliyi, uralığı müharibə situasiyasında deyil, fərqli zaman və məkanda təsvir edilir.

Hər iki povest dənizlə bağlıdır və həyatları bəliqlə keçən insan talelərindən bəhs olunur. Eyni zamanda, hər iki əsərin süjeti real müşahidələrə, yaşanmış hadisələrə və qəhrəmanlara əsaslanır.

"Doniz kənarıyla qaçan Alabaş" povestinin süjeti Çingiz Aytmatovun dostu, yazıçı Vladimir Sanqinin mənsub olduğu donizçi nivx xalqının həyatından götürülüb. Əsas məşğuliyyətləri bəliq ovçuluğulu olan nivxlərin sənətləri ilə bağlı müxtəlif əhvalatları var və Vladimir Sanqi onlardan birini, bəliqlərin dəniz ovu zamanı azması və qu quşunun köməyi ilə qurunu tapması ilə bağlı hədisini görsüdükləri zaman Aytmatova danışır. Əsərdəki Kiriskin prototipi Vladimir Sanqinin özüdür, Çingiz Aytmatov da əsərin yazıçı dostuna ithaf etmişdir. "Bu əsərdə baş vermiş real hadisədən bəhs etdim. Hekayonun qəhrəmanı kiçik Kirisk holo də yaşamaqdadır və bir yazıçıdır. Adı Vladimirdir".

Çingiz Aytmatov müşahidələrinin birində Vladimir Sanqi ilə həmin görsüdü və əsərin yaranması ilə bağlı tarixdən bəhs etmişdir: "Mənə bir gün başına gələn hədisi nəql etdi. Bu hədisi mənə verməsini, icazə verərsən, yazmaq istədiyimi söylədim. Heç tərəddüd etmədi, -həttə bundan həkəyi çıxar!" -deyə sakitcə çiyinlərin çəkdi. Mən oturub yazdım. Nəşr olundu. Bir gün qarşılaşdıq, hey- rətlənmişdi. "Necə yazdım? Mümkün iş deyil, kaş hekayəni sənə vermişəydim!" -dedi. Güldüm. "O hədisi yaşayan sənə, amma sən yazıb bilməzdin" -dedim. Ancaq mən yazıb bilərəm. Mən nə etdim? Vladimirin yaşadığı, hər kəsin başına gələ biləcəyi hədisi nə götürdüm, öz fəlsəfəmin içinə oturdum. Əhvalatdakı bəşəri, müştərk olan məqamı tutdum və əsəri yazdım. Hər uşa yazıçı, dünyanın harasında yaşayır-yəşəsin, bütün insanlar arasında müştərk olan nöqtəni tutar və o nöqtəni hədəf alaraq əsərlərini qələmə alar".

"Doniz kənarıyla qaçan Alabaş" povesti 1977-ci ildə "Znamya" jurnalında çap olunur. Orqan, Əmraylı, Mılcun və Kiriskin təmsalında yazıçı insan həyatının mənası və onun gələcəyi uğrunda mübarizəsini təsvir edir. Çingiz

Aytmatov əsərlərində obrazları- nı və onları ohatə edən mühtilə çərcivələnməmiş dünya modelini qurur. "Qiyamət" romanında dünyanın sonu - qiyamət o zaman başlan- ır ki, əsərdə təsvir olunan və nəslin, geniş spektrdə insanlığın davamçısı sayılan sonuncu oğlan uşağı ölər. Eyni zamanda, mifik inanca görə insanlar xilaskarı hesab edilən böcə canavar insanlar tərəfindən öldürülür. Yazıçı "Doniz kənarıyla qaçan Alabaş" povestində də bir ailənin təmsalında model quraraq başçı ideyaları diqqət mərkəzinə çəkir. Dörd nəfərin mindiyi qayıq donizə bəliq ovuna çıxır. Povestdə Kirisk bir ailənin təmsalında insan cəmiyyətinin, eyni zamanda onların müqəddəs saydığı sənətlərinin gələcəyini təmsil edir. Hər kəs ona uğurlu ov arzulayır. Bir-birinin ardınca öz həyatlarını qurban verərkən, Orqan, Əmraylı və Mılcun yeniyetmə gəncin müştəq bir fərd olaraq özünü cəmiyyətdə təsdiqini və bir nəslin gələcəyinin xilasını düşünür. Arif Əmrəyloğlu yazır: "Ağ gəmi" insanların özlərini sü- rətdəndirdikləri qiyamətini gəlsin xəbərdir. "Doniz kənarıyla qaçan Alabaş" isə insanları öz iradələrindən asılı olmadan başlamaq arzularındakı qiyamət qarşısını almalarını tontonosidir". Yazıçının əsərdə əsl məqsədi dünyanın əbədiyyətinə inam və hər bir insanın öz nəslinin yaşama arzusunda ifadə etməkdir. Bu baxımdan bəliqçi nəslinin nümayəndələri Orqan, Mılcun və Əmraylı- nın yeniyetmə Kiriskin həyatı üz- ründə aparlıqları mübarizə və öz- lərini fəda etmələri insanlığın

ucalığıdır. Əsl insan çətin anlarda öz mənafeini deyil, xalqın taleyini düşünərək gələcək üçün nə lazımdırsa etməlidir. Povest ədəbiyyatının atadan oğula ötürməsinin və insanlığın dünyanı, bu günü və gələcəyi uğrunda mübarizəsini göstəricisidir.

"Qoca və doniz" povesti Ernest Miller Hemenqueyın yaradıcılıq axtarışlarının zirvəsi sayılır. İlk dəfə 1952-ci ildə "Life" ədəbi məcmuəsində çap olunan əsər geniş oxucu qəbətini qazanır. Tezliklə kitab halında çap olunur və ABS-in ədəbiyyat sahəsində ən nüfuzlu mükafatı sayılan Pulitser ödəliyinə layiq görülür. Heç şübhə-

sizdir ki, yazıçının Nobel mükafatı almamasında da bu əsərin mühtilə rolu vardır. Hemenquey əsəri uzun müddət Havandada bəliqlərlə yaşayıb, onlardan toplağı zəngin material əsasında qələmə almışdır. Baş qəhrəman Santyaqonun prototipi do yazıçının yaxından tanıdığı kubalı bəliqçidir. Beləliklə, həm Çingiz Aytmatovun, həm Hemenqueyın povestinin süjeti gerçək qəhrəmana və onun həyat hekayəsinə dayanır. Həyat donizə bağlı olan insanların taleyi hərdən hərdən asılı olmayaraq, ortaq məhyət kəsb edir. Povestlərdəki ortaq məqamlar həm də do bu səbəblə bağlıdır.

"Qoca və doniz" povestində Hemenquey əsl insanın obrazını yaratdı. Bu, onun ömür boyu axtardığı qəhrəman və ideyaların ən yüksək səviyyədə təccüssümü idi. Hemenqueyın yaradıcılığına xas insanın uralığı, ruhunun yenilməzliyi əsərin başlıca leymotivini təşkil edir. "İtirilmiş nəslinin nümayəndələri"ndən biri kimi Hemenquey müharibədən heçə sayılaraq ən ucuz şəkildə xərclənən insan ömrünü, həyatını nə qədər qiymətli olduğunu hər zaman düşünmüş və "Qoca və doniz" əsəri ilə istədiyini reallaşdırmışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, "Hemenqueyın əsərləri XX əsr boyu müharibələrdə itirilmiş nəslin hesabına yaşamış ağır prosessorların dərək edilmiş dərindən dəyərləndirilməsinə səbəb yaradır".

"Qoca və doniz" Hemenqueyın yaradıcı axtarışlarının zirvəsi idi. Folknerin qeyd etdiyi kimi, yazıçı bu əsəri ilə arzuladığı insanı ya-

rədi və Tanrı dök etdi. "Qoca və doniz" də Hemenqey Tanrı tapdı. Orada nöhg balıq var; Tanrı bu balığı yaradıb ki, onu ovlasınlar. Tanrı qocanı da yaradıb ki, bu nöhg balığı tutsun. Tanrı bu balığı yeməli olan akalını da yaradıb və Tanrı onların hamısını eyni möhəbbətlə sevir".

Osordo qoca Santayqa 84 günlük uğursuzluqdan sonra donizə nöhg balıq olvayır. Uzun sürən mücadələdən sonra balığı qayığa çıxara bilso də, taleyin hökmü-akulalar qocaya balığı quruya çıxarmaga imkan vermir. Beləliklə, qoca donizə son gücü qalana qədr mücadilə aparır, taleyin hökmü qalib gəlmək istəyir. Lakin bu, mümkünədür. Yazıçını düşündürən də əsas budur. Taleyo qarşı durmaq, istədiyini zorla öldürmək olmaz. Təbiət məğlubedilməzdir və insan taleyi ilə barışmağa məcburdur.

Həm Hemenqey, həm də Aytmatovun əsərində mifə istinad olunur. Miflər dünyanın ilkin yaranışında və onun ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində, ulu ocaqlarımızın ətraf ələmi dök etməsi, onu narahat edən, maraqlandıran hadisələrlə bağlı yaratdıqları sifahi bədii mətləblərdir. Qədim insanların həyat tərzini kimi qəbul edərək yaşadığı miflər, bəşəriyyətin inkişafının növbəti mərhələlərində və ya digər formada iştirak etmiş, öz mövduqlarını qoruyub saxlamışlar. XX əsrdə Karl Qustav Yunq Ziqmund Freydin şüuraltı nəzəriyyəsinin əksinə özünü təhlüqətli konsepsiyasını irəli sürdü. Yunqun təhlüqətli psixoloji konsepsiyasının üç elementindən biri ortaql təhlüqətli adlandırılır. Möhb bu elementin əsasında Yunq arxetip nəzəriyyəsinə yaradı. Yunqun nəzəriyyəsinə görə, ortaql şüur insanların həyatlarında bözən ixtiyarı, bözən də qeyri-ixtiyarlı şəkildə iştirak edən vərdislərini, inanclarını möcmusudur.

Beləliklə, modernist estetikanın fakti kimi mifə istinad XX əsrdə dünyə nosrində geniş yayıldı. Baş verən hadisələr izah etməyə çətinlik çəkən sənət, modernistiyət gərivyə, ilkin başlanğıca qayıtmaq- la izahlar tapmağa çalışırdı. Möhb bu səbəbdən, Hemenqeyin "Qoca və doniz", Aytmatovun "Doniz kənarıyla qaçan alabaş" povestlərində insan taleyinin bəşəriyyətin ilkin başlanğıc əlamətləri - mif gərçəkliyi kontekstində izahı təbiədir.

Dünyanın müxtəlif xalqlarının mifologiyasında dünyanın su başlanğıcı ilə bağlı mətləblər vardır. Altay yaradılış dastanında Qaraxan dünyanı ucuz-bucaqsız su üzərində yaradır. Çingiz Aytmatovun əsəri mifdən golan mənlə - Luvr ərdəyinin qanadları ilə qurunu yaratması ilə başlayır. Bu və ya digər dərəcədə Hemenqeyin əsərində də su başlanğıcı ilə bağlı mövzu iştirak edir. Hor iki povestdə üç əsas tərəf var: nəhayətəziz doniz, Luvr ərdəyinin ləblələri ilə qurduğu yuvadan yaranan torpaq

Sonda hər iki yazıçının gəldiyi qənaət də budur: Tale sirlidir və hətta ölmədən belə üstündür.

və onların arasında seçim etmək məcburiyyətində qalan insan. İnsan təbiət etibarilə daha çox quruya, torpağa bağlı olduğu üçün donizə onu sevməz. İnsan isə əksinə, hər zaman donizə fəth etmək arzusu ilə yaşayır. Qurunun hüdudsuzluğundan fərqli olaraq doniz in- tohasızlığı insan həyəcandır, düşündürür. Su mifoloji mətləblərdə kainatın başlanğıcı, ilkin vəziyyətinə xarakterizə edir, eyni

Mirzə Fətəli Axundzadənin "Aldanmış kovakib" povesti ilə müqayisə edərək ölmədən qaçma, onu aldatma motivi kimi öyrənir. "... ölüb-dirilmə və ölümin aldatılması motivi mifologiyada da, bədii ədəbiyyatda da xaos-kosmos qarşılıqlı əlaqəsi ilə birbaşa bağlıdır. İki nümunədə M.F.Axundzadənin "Aldanmış kovakib", Ç.Aytmatovun "Doniz kənarıyla qaçan alabaş" povestlərində bu motivlərin

lənədir. "... ruhu təhlüqətli yaşayışın təməlini təşkil edən ana plan bizim qavrayışımızdan o qədər uzaqdır ki, qarşılıqlı təsirlənmədən müsbət noticinin alınması üçün necə bir pishiyin lazım olduğunu, hansı müsbətini mənfətiyyə, pishiyə yol açacağını əsla bilmərik".

Yuxu gərçəkliklə irrealiğin sərhədləri arasında neytral vəziyyətdə mövcuddur. Yuxu süjetini Yunqun qeyd etdiyi, kimi bir o qodər əsas deyil, bözən bizim düşüncə sərhədlərimizdən çox kənarında olur. Hor iki əsərin qəhrəmanlarını yuxu ilə bağlı motiv çıxış edir. Qoca Orqanın və Santayqonun məlum yuxuları periodik təkrarlandığı üçün onların üçü gürümlər irrealiyyətdən çıxır, qəhrəmanlar yuxunun gərçək olduğuna inanır. Hor iki obrazın yuxusunda gürümlər mifoloji yaddaşın təzahürü kimi çıxış edir. Onlar yuxuya inanırlar.

"Qoca və doniz" də Santayqa hor geco yuxusunda Afrikanın sahillərində, əzəmətli qəhvəyi rəngli dağların ətəyində gözərdirdi. Santayqonun səhər mehi yuxudan oyadı, Afrikanın qumlu sahillərində Amerikaya qayırdı.

"Doniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində Qoca Orqanın məlum yuxuları isə Balıq-qadınla bağlı idi. Nivxlərin qədim inancına görə onlar Balıq-qadından törəmişlər. Qoca Orqan üçün ölüm o qədər qorxulu deyil, yetər ki, Balıq-qadına qovuşsun. İstər Santayqa, istərsə də Orqan yuxuda gürümlərin irreal və təsadüfi deyil, həyatlarının, yaşamlarının tərkiib hissəsi kimi qavrayırlar. Sanki yuxu ilə gərçəklik arasındakı məsafə aradan qalxır, birindən digərinə keçid bəz verir. Orbarzı yuxunu gərçəklik, həyatlarının qarşısı kimi qəbul edib yaşayırlar.

İnsan o qədər çətinlərsə də, taleyini hökmündən qaça bilməz. Onun verdiyi qərar həlledicidir. Folknerin yazdığı kimi, Tanrı akalını yaratmışdı ki, balığı yesin. Eyni zamanda, Tanrı doniz üzərinə dumanı çökürmüşdü və Milqunun üşyan etməsinə, külək Tanrını qarğamasına rəğmən qoca Orqanı, Milqunu və Əmrəyali ölü. Tanrı eyni zamanda onların hər üçünün arzusunun yerinə yetirir və nəslə yasaqdaç, sənəti davam etdirəcək Kirinski sağ saxlayır və o, alabaşını tapır. Beləliklə, akula və doniz çökən duman taleyini hökmünü icra edən element kimi çıxış edir.

Donizdə quşun ümid, uğur rəmzi kimi iştirak etməsinə hor iki əsərdə rast gəlinir. Santayqa quşlarla qarşılaşır, onlarla söhbət edər. Babası Kirinski dumanı yəqin aqmazm balıqçısıya yalnız quşuqun qunson kömək edəcəyini bildirir.

"İnsan övladı məğlubiyət üçün yaranmayıb; insani məhv etmək olar, lakin onu məğlub etmək mümkünədür".

Ernest Miller Hemenqey

zamanda, həyatın var olması, canlının varlığını davam etdirə bilməli olduğu üçün ünsürlərdən biridir. Dolayısı ilə canlının həyatını suyla bağlıdır.

Özünüaldatma yolu uğursuzluqdan qaçma cəhdi, taleyin arzu olunmayan hökmündən qorunma təhlüqətli hadisəsinə - arxetipə hor iki əsərdə rast gəlinir. "Doniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində Kirinski anası oğlunun ilk balığı ovunun uğurlu keçməsi, piş qüvvələrinə ona mane olmaması üçün çalışır. Tayfada hor kas Kirinski ilk ovunu gürümləyib verməyə, ovununda ciddi-cəhdə çılmağa. Ana özünü və evdə hor kəsi inandırmağa çalışır ki, oğlunun hara getdiyini bilmiş və onları yola salarkən meşəyə tərəf baxır və sanki piş qüvvələr qovmağa. Tanrının arzuolunmayan taleyindən oğlunu gizlətməyə çalışır. "Anası donizə yox, meşəyə tərəf baxaraq, oğluna bəla-bələ ucaşın və aydın şəkildə: "Ha, gət meşəyə" - dedi. - Amma odun quru olsun, özün də meşədə atma ha!"

Çingiz Aytmatov yaradıcılığının mifoloji kontekstdə tədqiq edən Arif Əmrəhoğlu Çingiz Aytmatovun "Doniz kənarıyla qaçan alabaş" povestindəki bu məqamı

əyani təzahürünü görmək mümkünədür. "Aldanmış kovakib" də Şah Abbasın Yusuf Sorracla əvəzlənməsi, "Doniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində donizə balıq ovuna çıxan oğlana anasının meşədə keçəcək ovunda uğurlar arzulaması da ölümün aldatılması faktının maraqlı nümunəsidir".

Eyni motiv "Qoca və doniz" də nisbətən fərqli şəkildə öz əksini tapır. Qoca Santayqa torları bir həftə öncə satmalarına rəğmən oğlana onları gətirməyi tapşır. Bununla içində olan qorxudan azad olmağa çalışır. Özünü və oğlunu ömün etmək istəyir ki, hər şey qaydasındadır və uğur onunla olaçaq.

"İcazə verirsən, toru götürürəm? - Əlbəttə, götür.

Əslində, qocanın toru-filanı yox idi; balaca toru necə satdıqları oğlının yaxşı yadındaydı. Onlar qəsdən belə bəzən, bəla-bələ hor gün özlərini aldandırırlar. Heç üstünə guya balıq qoyulmuş sari düyü daşması da nəğli idi və oğlan bütün bunları yuxurda olduğunu çox göz bilirdi".

Yunq yuxunun arxetipini yoxunu verərək, onu insan ruhu- nun psixoloji vəziyyəti ilə əlaqə-

Çünki aqıq quşunun gözlləri çox itidir, qurandan donizə də əks istiqamətdə uçur. Ona görə qurunu müəyyən etmək olur. Kirinski aqıq quşunu görür və bu onu ümidləndirir.

Donizə çökən dumanın gürümlərlə çökilməsi qoca Orqanı, Milqunu, Əmrəyali ona görə narahat etmir ki, ölə bilsələr. Onları bu an bir şey düşündürür, qayıqda sənətin, nəslin davam etdirəcək Kirinski var və onun sağ qalması həyatı məsləhətdir. Qoca Orqan gürümlə yemək yemir, su içmir və o ömir- dir ki, digərlləri sağ qalsın, hor şey yaşayacaq. O, bütün məhiyyəti ilə məmr ki, oğur yuxuq idəallar yaşayacaqsa, varışlık davam edəcəksə, ölüm qorxulu deyil. Heç nədən qorxmaq lazım deyil. "O başa düşürdü ki, nəhayətəziz anginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşü- nür, özü də bununla Doniz və Səmə böyüklüyü kəsb edir, bununla da o, dünyalrın dərinliyi və uca- lığı fəvqində dayanır. Elo buna görə də insan na qədr ki, sağdır, o, ruhu doniz kimi qüdrətlir, səmə kimi nəhayətəzizdir, zira onun düşüncəsinin hüdudu yoxdur. O öləndən sonra isə davamını kimsə bir başqısı düşünəcək, ondan son- rana da bir başqısı, sonra da bir başqısı və bu minvalla nəhayətəziz olaraq düşüncəklər".

Eyni zamanda, Santayqa özü- nün donizə ölüm-qalım savaşı ilə keçən ovuna və tutduğu balığı akalulara yem etməsinə rəğmən içində bir rahatlıq var. O, davam- cısı, varisi geco Manolino inanır. İnandır ki, onun ovlaya biləcəyi balığı nə vaxtsa tələbəsini tutacaq. Bəli, Çingiz Aytmatovun qeyd etdiyi kimi, insan ruhu doniz kimi qüdrətlir, səmə kimi nəhayətəzizdir. Qoca Orqanın varisi Kirinskiyə, Santayqonun davamcısı geco Manolinədir. Onlar möhd şəkildə götürüldükdə balıqçılıq sənətinin, daha geniş spektrodə isə insanlığın, bəşəriyyətin varışlık ononələrini təmsil edirlər. Hemenqeyin qeyd etdiyi kimi, "İnsan övladı məğlubiyət üçün yaranmayıb; insan məhv etmək olur, lakin onu məğ- lub etmək mümkünədür".

Yazıçılar qəhrəmanlarını sınaq qarşısında təsvir edib. Modernist ədəbiyyatın əsas prinsiplərindən biri də bu idi. Yəni tam mənasıyla müsbət və ya əksinə, bütün mənfəli, yaramazlıqları özündə bərləşdirən qəhrəman yoxdur. İnsan keyfiyyətləri sınaq qarşısında üzə çıxır. Hor iki yazıçı insanı və insanlığı ucaaltmağa, onun doniz kimi intəhasızlığını, möğlubəlməzliyini göstərməyə çalışır. Eyni zamanda, insandan, bütün varlı- ğın üzərində fəvqəladə bir güc - tale haqqında bəhs edirlər. İnsanın şüurun, dorrakosini ötüb keçən, onun sərhədlərindən kənarında olan şeylər var. Əsl ədəbiyyat məhb bu məsələləri öyrənmişdir. Sonda hər iki yazıçının gəldiyi qənaət də budur: Tale sirlidir və hətta ölmə- dən belə üstündür.